

SAGUNT, PATRIMONI DE LA HUMANITAT

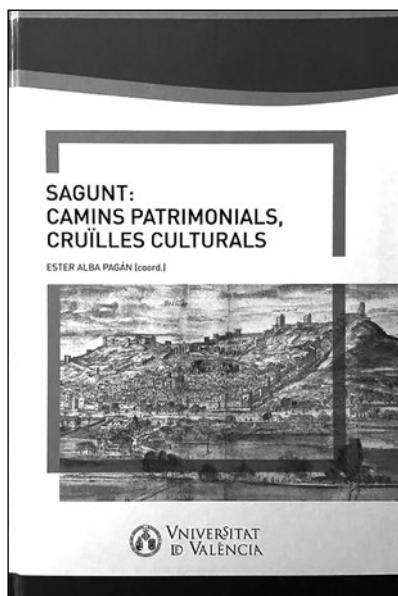
Manuel Civera I Gómez

SAGUNT: CAMINS PATRIMONIALS, CRUÏLLES CULTURALS

Coordinació: Ester Alba Pagán
Ed. Universitat de València,
2021. Pàgines 581.

El volum, gruixut i amb tapes dures, té la finalitat de recolzar la candidatura de Sagunt a patrimoni de la humanitat. Almenys això era l'objectiu de l'Ajuntament de Sagunt i del partit que ocupava l'alcaldia, Compromís: concretar el patrimoni excepcional de Sagunt per optar a la distinció Patrimoni de la Humanitat. En conseqüència, els autors que participen en el llibre hauria d'identificar el patrimoni excepcional i, al meu entendre, no sols no han vist el nucli central i els anells que l'enforteixen, sinó que deliberadament han barrejat treballs superficials i temes totalment contraposats fins a crear un patrimoni històric informe i sense qualificació de notorietat. Pase a exposar el contingut del llibre.

Els articles del llibre podem classificar-los en cinc grups: 1. Els institucionals. "2. Els procedimentals i assessorament per realitzar l'expedient per ser candidat a Patrimoni de la Humanitat. 3. Els que tracten del patrimoni històric. 4. Els que expliquen el patrimoni relacionats en el medi (l'aigua i del camp). 5. Els que tracten del patrimoni industrial.

1. Els articles institucionals

Presenten el llibre i ho fa la Rectora de la Univesitat de València, M. Vicenta Mestre, on explicita que el propòsit de l'obra és l'anàlisi del passat i del present de Sagunt i l'laboració d'un pla director per a la candidatura de Sagunt a Patrimoni de la Humanitat. Un objectiu repetit cada any des de la Uniiversitat d'Estiu de Sagunt iniciada el 2017 organitzada per la U.V i l'Ajuntament de Sagunt i patrocinada per Caixa Popular. Segueixen les paraules protocolàries de l'alcalde de Sagunt, les de la Diputació de València sense signar l'escrit, les del director de Responsabilitat Social i Relacions Institucionals de Caixa Popular, i les paraules de Jorge Hermosilla Pla com a Vicerector de Projectió Territorial i Societat de la U. V..

Res a dir dels articles fruit del protocol (pp. 8-17). Només subratllar que el llibre té la finalitat de consolidar el procés de Sagunt com a Patrimoni de la Humanitat com reflecteixen els títols dels articles de l'alcalde i el de Jorge Hermosilla. Caldria especificar, però, quin patrimoni de Sagunt és el nucli de l'expedient; de no ser que es referisquen a tota Sagunt (paisatges comarcals, nuclis urbans, patrimoni material, immaterial, cultural de totes les èpoques). De ser així, òbviament seria una barbaritat i caldria que la U.V. aclarira si ha estat la responsable d'haver fixat aquest objectiu impossible.

2. Els articles justificatius, proposicionals i orientadors:

“Sagunt: Patrimoni de la Humanitat. Presentación de los trabajos y acciones propuestas” (pp. 19-45) ha estat escrit per Ester Alba, coordinadora del llibre de la U.V. on s'exposa les actuacions realitzades per la U.V. entre 2017-2021 (tres escoles d'estiu amb conferències de compromís impartides per professors de la U.V) i els treballs que es publiquen en el llibre i apunta que el camí serà llarg perquè hi ha moltes tasques per fer.

“Sagunt: Patrimoni de la Humanitat. Propuesta para un plan Director para la candidatura patrimonial” (pp. 47-77) és també d'Ester Alba. Que, resumint, contempla: elaborar un informe històric patrimonial, elaborar una matriu de les deficiències, amenaces, fortaleces i oportunitats (DAFO) i la formulació d'objectius; elecció del nucli amb valor excepcional, realitzar estudis previs, reconeixement dels grups d'interés íntimament relacionades amb el bé d'interés, formació d'un grup d'experts. Entenc que en la pràctica, i després de cinc anys, són objectius no aconseguits.

“Selección tentativa de elementos y candidaturas de la lista del patrimonio mundial para el análisis comparativo” d’Ester Alba, Mar Gaitán y LP Martínez (465-523). El treball analitza els criteris de selecció del valor universal excepcional i selecciona les quatre grans categories dels llocs culturals: A. Conjunt arqueològic o paleontològics; B. Conjunt històric vinculat al passat; C. Conjunt industrial; D. Monuments i estructures úniques. Concreten l’anàlisi amb fotos de PN concedits.

3. Articles sobre la implicació de la societat amb el Patrimoni Cultural:

“Participación ciudadana y valoración social del patrimonio cultural: El caso de Sagunto” d’Ester Alba i Josep Montesinos (pp. 367-421). Sagunt compta amb un gran nombre d’entitats que treballen pel patrimoni: el Centre Arqueològic, el Centre d’Estudis del Camp de Morvedre, l’Associació per la defensa del Patrimoni, el voluntariat per la neteja de les plantes invasives del Castell i l’Associació per la defensa del Patrimoni Industrial, encara l’associació mediambiental Agró i la secció mediambiental Salvador Vilalta del CECM. Més no es pot demanar, una altra qüestió és la baixa implicació de l’Ajuntament, la Generalitat i la Universitat.

“Los sectores culturales y creativos como estrategia de desarrollo local en Sagunt” de Pau Rausell i Jordi Sanjuan (pp. 423-463). Els autors vinculen la nominació i distinció amb el segell de la humanitat en els sectors culturals i creatius amb la finalitat de perpetuar la societat. Planteja tot un ventall d’iniciatives productives culturals relacionades de prop o de lluny amb ser Patrimoni de la Humanitat: gràfiques, il·lustratives, d’animació virtual; teatrals, escenogràfiques, vestuaris, musicals; preservacionistes: restauradores, arqueològiques, guies, periodistes especialitzats. El treball ens permeten deduir que Sagunt, malgrat el seu potencial, inverteix poc en patrimoni i genera poca activitat. Només cal dir que no es paga entrada als béns atesos per personal: Museu, Via del Pòrtic, Teatre i Castell. Això vol dir que no es disposa de guia i la informació escrita és mínima. Els guies són lliures sense titulació, cadascú explica el que entén i la informació escrita és mínima i gens contrastada.

4. Articles sobre el patrimoni històric (material i immaterial) de Sagunt:

“Anàlisi documental i gràfic al voltant del patrimoni cultural de Sagunt” de Maria Teresa Abad (pp. 535-555). Indica els registres sobre publicacions i comptabilitza els llibres, articles i documents gràfics sobre Sagunt

i ofereix una informació quantitativa (1228 obres escrites en castellà majorment), el 43 per cent (550) són monografies, un 4 per cent són catàlegs (50), el 2 per cent són actes de congressos, seminaris i jornades (25) i un 1 per cent són tesis relacionades amb Sagunt (16). No entra en èpoques i qualitat de les aportacions.

“De Arse a Sagunt: paisaje cultural y arqueología” (pp. 79-110) d’Eva Bravo i Vanessa Albelda Borràs. Introdueix a les dades quantitatives: punts arqueològics (160), si bé presenten 128 jaciments (26 BIC 16 BRL), 82 àrees de vigilància arqueològica; 1 de l’epipaleolític, 4 neolític, 6 eneolític, 13 del Bronze, 56 jaciments amb restes ibèriques, 86 romanes, 38 medievals i 15 modernes i contemporànies. Res a dir. El contingut de l’article m’ha decepcionat perquè no parla del paisatge del castell i està farcit de tòpics: situa la ciutat a l’Arse; del circ no coneixen més que la porta quan era un portòrium de la ciutat reaprofitat, qualifica de monument funerari les restes del circ, no saben què fou el monument i l’espai posat en valor del carrer dels Hort (solar de Quevedo), qualifica el mikhvè de possible quan és de manual i realment ho fou. Més documentada està l’evolució del Grau Vell a partir de l’Edat Moderna: construcció del Fort i torre a partir de les Corts de Monsó (1528, 1534, 1547), Juan de Acuña el descriu per primera vegada en 1585, la bateria adossada a la torre es va construir seguint la Real Orden de Carles III de 1780, el barri és anterior a 1933. El dèficit més gran del treball és obviar la significació de la ciutat i del Castell, no es plantegen cap estudi ni es replantegen cap dels tòpics (per exemple el doble recinte), discrepàncies (per exemple considerar el Castell com la ciutat ibèrica) i mancances (per exemple desconèixer una resta tan important com la necròpolis ibèrica). La ciutat en època ibèrica i romana s’obvia, no es tracta amb l’atenció de les restes industrials.

“Sagunt i la Via Augusta” de Ferran Arasa (pp. 167-198). A banda el tòpic d’anomenar la ciutat d’Arse situada a la lloma, tracta de l’antiguitat del port ibèric i de les vies terrestres, fonamentalment de la Via Augusta en el tram de Sagunt a Almenara, dels ponts sobre el Palància i sobre els accessos antics i el tram urbà de la via, tot per concloure que Sagunt fou una cruïlla de camins. Té el to d’exposició per debatre els dubtes sobre la xarxa viària.

“Saguntum se abre al mar (ss. v aC.i dC). Arqueología de la internacionalización saguntina: el comercio marítimo, vino y algo más” de Carmen Aranegi Gascó (pp. 145-166). Exposa que el riu Udiba, per a ella el Palància, conformà la restinga meridional apta per construir el port del Grau Vell a finals del segle VI aC amb fàcil aprovisionament d’aigua dolça i des del qual s’exportaren figues, vi, teixits i mel, àmfores, copes i plats. Amb tot l’activitat del port durant el període ibèric i romà queda ben justa.

“Sagunt soñado. El capital simbólico” de Carmen Aranegi Gascó (pp. 525-534). Mancaven les narracions fabulades (mites, llegendes, miracles) i Aranegui ens introdueix en la potencia de Sagunt arreplegant el que diu Tit Livi quan escriu que fou creada pels de Zakinto i repoblada pels ròtuls d’Ardea, el que diu Plini que el culte a Diana fou introduït pels de Zakinto dos-cents anys abans de la destrucció de Troia. El que va escriure Sili Itàlic quan relaciona Sagunt en el desè treball d’Hèrcules. Arreplega el somni dels poetes moderns que estudià Evangelina Rodríguez i esmenta la Guerra del Francés com a rèplica del setge d’Anníbal. No veig cap entusiasme en l’exposició, tot i que fou elegida per l’alcaldia com a cap del cercle d’entesos municipals de la candidatura.

S’òbvien aspectes tan importants com les restes estructurals de la ciutat, fonamentalment les medievals de la comunitat jueva (la sinagoga, edificis jueus, les seus de la confraries, la necròpolis medieval més grans d’Europa). Sobre patrimoni immaterial s’òbvia la rica epigràfia ibèrica i romana. Insistiré en aquestes mancances.

5. Sobre el medi es reproduceix un llarg treball:

“El patrimonio hidráulico del riego histórico en torno a la Séquia Major de Sagunt. Identificación y análisis de elementos del riego en el Camp de Morvedre” (pp. 221-318) de Jorge Hermosilla, Ghaleb Fansa, JV Aparici i MA González. El treball, a banda dels elements de la Séquia Major, cataloga els motors de Sagunt i no inclou els de la Baronia ni el de la Vall de Segó. Ni entra en les particularitats de la formació de la Font de Sant Josep (riu Belcaire), Font de Segó i dels aiguamolls de Casablanca.

El treball, tot i ser molt interessant, no entra en la importància de l’agricultura al llarg dels anys. Certament, elaborar aqueix treball, sobrepassa els objectius del llibre, però tampoc toca l’antigor dels aqüeductes i preses que originaren la Séquia Major, ni la significació del cultiu, recollida, manufacturació (magatzems) i comercialització dels cítrics durant els segle XIX-XX i, sobretot, com i quan important fou l’agricultura en el desenvolupament de la ciutat durant els anys de la creació, funcionament i tancament de les empreses Compañía Minera (1900-1984) i Altos Hornos del Mediterráneo (1917-1984).

6. Els articles que tracten el patrimoni industrial:

“De Roma a Philadelphia o la universalidad del patrimonio industrial de Sagunt” (pp. 319-351) de Ximo Revert. Al grup cal afegir l'article “La ruta europea del patrimonio industrial (ERIH) y la estrategia de internacionalización de la Fundació Comunitat Valenciana de Patrimoni Industrial i Memòria obrera de Port de Sagunt” (pp. 353-365) de Maria Hebenstreit, si bé per tractar d'una ruta europea tindria més sentit inserir-lo en l'apartat 8.

Els autors dels dos articles, com evidencien els títols, estan preocupats i veuen en el patrimoni industrial del Port de Sagunt una importància universal. La ciutat factoria de Sagunt consta de: la Gerència, de la ciutat jardí amb els xalets dels alts càrrecs, del barri obrers, de l'economat, de la nau de tallers i la de recanvis, de l'alt forn, de l'esglèsia de Begnya, de l'escola Begonya i del Mercat. Totes les edificacions i espais construïts durant els dos primers terços del segle xx i on més ha invertit Sagunt i la Generalitat, en abismal diferència respecte al patrimoni històric antic. No acabe d'entendre, però, per què es parla tant de la memòria obrera del Port de Sagunt quan la memòria industrial és, òbviament, la de tots els obrers de la fàbrica, els quals residien a Sagunt, a la Comarca i també a la resta de comarques valencianes des dels primers treballadors de Menera i des de principi del segle xx fins als anys vuitanta-quatre en què es tancà la fàbrica.

7. Finalment identifiquem els articles que pretenen aprofitar el patrimoni cultural de l'escenari més enllà de la localitat i de la comarca:

“Camino de Aníbal versus camino de Escipión, instrumentos para la construcción de un itinerario cultural” d'Arturo Ruiz (pp. 111-142). L'article explica com les propostes a Patrimoni de la Humanitat, a partir de 1990 es trobà a faltar la lectura antropològica i es recomanà que incidiren en la coexistència entre l'ésser humà, la terra i la societat. Aleshores, es parlà de paisatges i d'itineraris culturals. Per copsar la significació dels itineraris culturals i superar la lectura lineal de la història fou fonamental la concepció del temps de l'escola dels Annals (Bloch i Febvre 1929) i el seu desenvolupament (Braudel 1975) perquè es descomposara la història en els plànols: temps geogràfic, temps social i temps individual. Respecte de l'espai els canvis vingueren de la mà de la Nova Arqueologia, de l'arqueologia espacial de Clarke: el macroespai o territori té com a objectiu l'estudi de les relacions entre els assentaments; el semiespai és l'expressió de l'escala local, el paisatge, i estudia l'acció antròpica sobre el medi; i el microespai que analitza els objectes en relació a l'escenari. Presenta la ruta Camí d'Anníbal,

dins de la Ruta dels Fenicis, la qual preveu cinc parades clau: Gadir, Càstulo, Qart Hadasht, Sagunt-Arse Tarraco, Emporion. Les línees dedicades al cercle de Sagunt són escases i el que es diu és bastant tèrbol: el trajecte tant d'Hanníbal com el d'Escipió passaren per Sagunt i es repara només en el dubte sobre les set jornades de l'Ebre a Qart Hadasht. No es comenta la guerra civil entre els arsetans (Saiganda contra Leiria documentat en textos clàssics, ploms i ceràmica ibèrica), ni el setge d'Hanníbal, ni la recuperació de Saiganda a l'ordre romà que haurien de ser fonamentals. Si s'obvien fets tan importants, com pretenem fomentar l'itinerari cultural?

“Patrimonio etnológico e inmaterial en Sagunt. Apuntes previos a su candidatura como patrimonio de la Humanidad” de Eva Mompó (pp. 199-219). L'autora introdueix al concepte de patrimoni cultural com a construcció sociocultural amb capacitat de representar simbòlicament una identitat, considera que a partir de la Il·lustració s'inicia un procés en què les societats es relacionen de forma diferent amb el béns culturals. A final del segle representaven a les col·lectivitats els treballs de memòria i els discursos folkloristes, en ple segle xx s'amplia el concepte de patrimoni amb els béns culturals i Patrimoni de la Humanitat. Front al patrimoni cultural material s'identifica el patrimoni etnològic i l'immaterial (música, art, esports, religió, gastronomia, oci i les transmeses oralment com la llengua i els festejos taurins, per sorprendent que siga). Encara més tenim el patrimoni immaterial col·lectiu i dinàmic: les Falles, la tècnica de la pedra en sec, la dieta mediterrània, el toc de campanes, els dijous de berenar, les fogueres de Sant Antoni que són béns de Sagunt. Com a béns locals de caràcter etnològic tenim les alqueries i el patrimoni industrial on s'estenen de bell nou en la Ciutat Factoria. Sorprén que es qualifique l'imaginari obrer com a porteny i que el tancament tinguera conseqüències difícils per a les classes obreres portenyas. No senyor, l'imaginari és evidentment de tots els obrers de Sagunt i de la comarca.

8, Conclusions:

“Consideraciones finales sobre el patrimonio cultural de Sagunt” d'Eva Bravo, Vanessa Albelda, Eva Mompó, Maite Abad, Ximo Revert i Ester Alba (pp.557-581). Els autors reflecteixen a nivell telegràfic els resultat de l'anàlisi DAFO (Debilitats, Amenaces, Fortaleses i Oportunitats).

Sobre el patrimoni cultural de Sagunt. Entre les Debilitats assenyalen la manca d'excavacions, la manca d'estudis i coordinació per part de les intitucions Patrimoni, Cultura, Regiduries, Servei

Municipal d'Arqueologia i Museu Municipal (volen dir de la GV), la manca de protecció, conservació, restauració i posada en valor. Sobre les Amenaces: manca de protecció i la degradació de les estructures. Sobre les fortaleces es valora positivament les associacions culturals de Sagunt. Sobre les Oportunitats animen a aprofitar la normativa perquè continue la implicació dels veïns i aprofitar les rutes de les quals forma part Sagunt.

Sobre les Dibilitats s'assenyala la manca de recolzament a les demandes de les asosicacions cíviques

9. Consideracions finals sobre una proposta excepcional del patrimoni de Sagunt.

En les primeres sessions de la Univesitat d'Estiu es repetia que el nucli del patrimoni saguntí havia de ser excepcional i havia d'estar reforzat per anells territorials notables. Enteníem que era la concepció global i integradora. Aquest principi està absent del llibre gruixut.

La Muntanya d'Arse o dels Antigons és una formació geològica de calcària dolomítica solidificada en betes de diferents mides que facilità l'exploació com a pedrera des de l'època ibèrica i la pedra s'utilitzà per a la construcció de la ciutat de Saiganda i de l'Arse (castell) i l'elaboració de les abundants peces ornamentals recuperades: pedestals, cornises, columnes, inscripcions, sòcols... La muntanya amb l'Arse és el far dels saguntins quan tornen a casa i la talaia des de la qual s'albira el territori sagandeu i saguntí; la costa des de La Plana a València; les hortes amb els nuclis de poblament, cultius; les serres i els tossals que se'n despenyen cap a la mar.

Les restes del Castell que corona la Muntanya dels Antigons conté el major patrimoni ibèric del golf sucronensis: accessos, torres, portes, baluards, llocs de vigia, murs, fossats, barbacanes, cisternes, estructures d'habitació, temples i una necròpoli amb estructures funeràries (columbaris, mausoleums, sales de cremació, carrer interior...) Sagunt disposa també d'una notable col·lecció de textos escrits sobre plom, la col·lecció més completa de monedes i l'estudi numismàtic més acurat del període realitzat per Pere Pau Ripolles i Maria del Mar Llorens, un conjunt d'esteles de pedra escrites en iber, la ciutat antiga amb més referències dels clàssics... Ens podríem allargar amb les restes ibèriques de la ciutat de Saiganda: torres, àgores, temples, aqüeducte i amb el port ibèric: dic nord, instal·lacions portuàries amb torre i magatzems, pècius localitzats, necròpolis.

Si alguna cosa subratllen els treballs del llibre és la necessitat que els patrimonis de la humanitat haviem de ser dignes d'oferir un lectura antropològica que reflectiren per una banda la coexistència dels humans i la terra i per una altra banda el paper de les persones en la societat. De manera que les dues relacions propensen la figura dels paisatges culturals absents abans dels anys noranta. Redactors "D'Arse a Sagunt" ni els de la resta d'articles no s'adonen que Arse (el castell) és el corull de la Muntanya, de manera que la muntanya del Castell de Sagunt és un paisatge cultural de primera magnitud perquè superar la lectura lineal (Prehistòria, E. Antiga, E. Mitjana, E. Moderna i E. Contemporània) i seguint l'Escola dels Annals (Bloch i Lebre 1929) permet fer-ho en un temps multilínia i complexe (plànols escalonats de Braudel: temps geogràfic, temps social i temps individual) com exposa el treball Arturo Ruiz a "Camino de Aníbal versus camino d'Escipión".

Tanta importància com té el paisatge, els autor no tenen en compte que el Castell és una talaia des d'on es contempla al sud la partida de Gausa; tota la plana litoral amb el Grau Vell i el Port de Sagunt, la desembocadura del Palància; la partida de Montúber que s'estén des del Palància al nord i on destaca el Pic del Corbs amb el jaciment del bronze amb un poblament dels últims tres mil anys, la punta del Cid on es troba el campament dels Escipions; les serres de la Calderona i la d'Espada amb el camí Vell de Terol. Per contra es repeteixen errades com la de l'origen del Castell amb un doble recinte, confonen la ciutatella d'Arse amb la ciutat Saiganda (Sakanta, Saguntum), consideren que Arse es reduïa originalment a la part est (per centre) i desconeixen la necròpolis ibèrica dels *kar* (després decurions)... Això per no abundar en la repetició d'errades magnas com menystenir el temple ibèric de Neitin (després Diana) fins al punt de considerar el pòdium amb "el llamado muro de Diana", o considerar el *mikhvé* de manual i anomenar-lo "el possible *mikhvé*". No entraré en les restes romanes on les mancances són superiors. L'article, certament no és propi de la Universitat i és un informe que amaga la importància i les possibilitats del patrimoni històric saguntí com a Patrimoni de la Humanitat. Coneix cap historiador valencià un paisatge espanyol més significatiu amb plena vigència durant els xxvi segles últims? Per què s'ha menystingut com intentava l'Ajuntament de Sagunt?

L'objectiu de la Universitat era advocar per concretar el nucli patrimonial excepcional de Sagunt per optar a Patrimoni de la Humanitat i en aquest sentit es va crear l'any 17 la Universitat Estival de Sagunt. Anualment, les conferències evidenciaren que responien a un encàrrec de concretar el patrimoni més excepcional de Sagunt, així com aclarir el camí a seguir, era l'objectiu. Després de cinc anys, la U.V. edita el llibre que

ressenyem i el títol varia l'objectiu Patrimoni de la Humanitat pel Camins patrimonials, cruïlles culturals. És a dir, no han trobat un nucli patrimonial excepcional; però revela com en volta de concretar el patrimoni històric de vint-i-sis segles amb paisatges antròpics, restes materials excepcionals i documentals de totes les èpoques (ibèriques, romanes, medievals, modernes i contemporànies), canvien l'objectiu parlant de l'aigua, del camp i del patrimoni industrial talment com si competiren i, és clar, a la fi el nucli patrimonial excepcional de Sagunt queda difuminat i convertit en una diversitat d'habitats, com podem identificar a totes les comarques o contrades del món i, conseqüentment, impossible de ser excepcional i ser reconegut Patrimoni de la Humanitat. És a dir, la tasca de la Universitat de València, la del gestor de la U. V., l'equip de tècnics nomenats i reconeguts per l'Ajuntament, i de retruc les autoritats polítiques local i autonòmiques han dinamitat el projecte. Ara que sempre quedarà el dubte si el projecte estava sentenciat abans de començar, perquè no és difícil traçar una trajectòria tan encertadament fatal.